

Bjarne Markussen

Bjarne.Markussen@uia.no

Markens døde

Forbrytelse og straff i Knut Hamsuns *Markens Grøde*

Sammendrag

Artikkelen tar for seg Knut Hamsuns engasjement for å bekjempe barnedrap i Norge, et engasjement som kom tydeligst til uttrykk i den såkalte barnemorddebatten (1915-1916) og i romanen *Markens Grøde* (1917). I debattinnleggene retter Hamsun sterk kritikk mot både forbryterske mødre og milde dommere, og argumenterer for gjeninnføring av dødsstraff som kriminalpreventivt virkemiddel. I romanen videreføres kritikken, men her skildres barnemorderne Inger og Barbro på en mer nyansert måte. Begge reintegreres i det sosiale livet i marken. Romanen representerer en annen tilnærming til spørsmålet om forbrytelse og straff. Hamsun tvinges her til å undersøke de personlige motivene og det nettet av omstendigheter som fører frem til forbrytelsene. Som “litterær dommer” utøver han en form for stoisk mildhet, ved å la formildende omstendigheter og flere stemmer komme til uttrykk. I en teoretisk diskusjon om mildhet og romanform, dras det veksler på Seneca, Martha Nussbaum, Mikhail Bakhtin og Arild Linneberg.

Nøkkelord: Hamsun, *Markens Grøde*, barnedrap, kriminalitet, rett og litteratur.

Infanticide

Crime and Punishment in Knut Hamsun's *Growth of the Soil*

The article investigates Knut Hamsun's struggle against infanticide in Norway. This struggle manifests itself partly in newspaper articles (1915-16), and partly in the Nobel Prize winning novel *Growth of the Soil* (1917). In the newspaper articles Hamsun aims his harsh criticism against criminal mothers and mild judges, arguing for death penalty. In the novel, however, Inger and Barbro are portrayed in a more sophisticated manner. Instead of being sentenced to death, they are rehabilitated. The novel seems to provide a distinctive approach to crime and punishment, forcing Hamsun to investigate the personal motives and the web of

circumstances in which the crime is committed. As a “literary judge” he exercises a kind of “stoic” mildness rather than cruelty. In the theoretical discussion about mildness and novelty, Seneca, Martha Nussbaum, Mikhail Bakhtin and Arild Linneberg are referred to.

Key words: Hamsun, *Growth of the Soil*, infanticide, crime, law and literature

Denne artikkelen tar for seg Knut Hamsuns engasjement for å bekjempe barnedrap i Norge, et engasjement som kom tydeligst til uttrykk i barnemordebatten i 1915-1916 og i *Markens Grøde* fra 1917. Når det er interessant å trekke frem dette stoffet i dag, er det ikke fordi det har beholdt sin politiske aktualitet, eller fordi det er viktig å vite hva Hamsun mente om forbryterske mødre. Heller ikke det jordbruks- og befolkningspolitiske programmet hans er viktig, det tilhører en annen tid. Stoffet er interessant fordi det sier oss noe om forholdet mellom rett og litteratur: om hvordan retten favoriserer bestemte virkelighetsfremstillinger, og hvordan litteraturen spiller med og mot de kulturelle strømningene som påvirker rettens vurderinger. Både i avisdebatten og romanen tar Hamsun til orde mot det han oppfatter som en feilslått “human” rettspraksis. I debatten argumenterer han til og med for dødsstraff for barnedrap. I romanen finner vi igjen noe av den fordømmende tonen, men her er den ikke enerådende. Skildringen av Ingers og Barbro's barnedrapssaker bringer også inn formildende omstendigheter og overbærende stemmer. Det er dette som gjør den interessant. Romanens nyanseringer bidrar til å underminere viktige deler av Hamsuns egen argumentasjon for dødsstraff. Den brede episke tilnærmingen åpner for andre strafferettslige konsekvenser enn dem Hamsun trekker i avisartiklene, fordi den lar oss *se* forbryterne på en annen måte.

Til tross for at to barnedrapssaker står sentralt i *Markens Grøde*, har den juridiske tematikken kommet i bakgrunnen i forskning og formidling.¹ Hovedinteressen har ligget på modernitetskritikken og jordbruksidyllen, og hvordan denne idyllen på ulike måter blir problematisert av romanen. Kanskje har Hamsun selv bidratt til å styre leserne vekk fra spørsmålene om forbrytelse og straff, gjennom sin overdrevne harselas med rettsvesenet. Den satiriske tonen bør likevel ikke forhindre oss fra å ta saken på alvor. Flere forhold taler for dét: For det første den sentrale *tematiske* plasseringen Ingers og Barbro's barnedrap har fått i hver av romanens to deler. Begge kvinnene og deres forbrytelser vies stor oppmerksomhet. For det andre fins det en rekke *intratekstuelle* forbindelser mellom romanen og avispolemikken som Hamsun var så sterkt engasjert i. Utgangspunktet for barnemordebatten var Hamsuns moralske indignasjon over rettens milde behandling av mødre som hadde avlivet

sine barn ved fødselen. Han tolket dette som en nedskrivning av barnets verdi, og foreslo hending som kriminalpreventivt tiltak. I *Markens Grøde* fortsetter han angrepet på sine meningsmotstandere ved å legge deres ord i munnen på usympatiske romanpersoner. Men samtidig er skildringene av Inger og Barbro så nyanserte at de rokker ved hans egne påstander om barnemordernes håpløshet og mindreverdighet. Spissformulert: Mens han umenneskeliggjør dem i avispolemikken, menneskeliggjør han dem i romanen. Dette misforholdet åpner – for det tredje – opp for et perspektiv på romansjangeren som et rettsfilosofisk laboratorium. Hvordan tenkes det om forbrytelse og straff i *Markens Grøde*? Og hva er det ved romanen som gjør at Hamsun kan tenke annerledes enn i avisdebatten?

Disse spørsmålene vil jeg besvare gjennom en sammenlignende analyse av debattinnleggene og rettstematikken i *Markens Grøde*. Min tese er at Hamsun i begge tilfeller retter bitende angrep på en type ”mildhet” i rettsutøvelsen som lar ofrene i stikken, men at han i romanen også lar formildende omstendigheter og perspektiver komme frem. Romanen tilslutter seg verken det Barbros forsvarer kaller “Hævn læren fra Det gamle Testamentet” eller den “moderne Retspleie”, men ender i en usentimental overbærenhet som menneskeliggjør forbryterne og reintegrerer dem i det sosiale fellesskapet. Mens polemikeren Hamsun skriver seg inn i det som rettsfilosofen Martha Nussbaum har kalt gjengjeldelsens og avskrekkingens tradisjon, beveger romanforfatteren seg litt motstrebende i retning av en barmhjertighetstradisjon, “the mercy tradition” (Nussbaum 1999: 176). Denne tradisjonen sporer Nussbaum tilbake til stoisk filosofi og Senecas begrep om mildhet, *clementia*. I mangel av et mer treffende begrep, vil jeg bruke “mildhet” om tendensen til nyansering og overbærenhet i *Markens Grøde*. Jeg presiserer at dette er en mer stoisk form for mildhet enn den Hamsun selv harselerer over. For Seneca sto *clementia* i motsetning til både grusomheten og medlidenheten. Og for ordens skyld: Når jeg påpeker spenningen mellom fordømmelse og mildhet i *Markens Grøde*, er det ikke for å “forsvare” Hamsun mot hans egen synspunkter, men for å undersøke noe av det som gjør romanen hans (og romansjangeren) interessant.

Den teoretiske utfordringen blir todelt: først å formulere et begrep om mildhet som lar seg anvende på Hamsuns tekst, dernest å identifisere tilknytningspunkter mellom mildheten som en mental tilbøyelighet og romanen som en litterær form. Dette gjør jeg ved å trekke veksler på tre kilder: Seneca, som i skriftet *Om mildhet* diskuterer forholdet mellom mildhet og rettferdighet; Martha Nussbaum, som i essayet ”Equity and Mercy” utvikler begrepet om ”den litterære dommer”; og Arild Linneberg, som i essayet ”Romanheten i sentrum” diskuterer de etiske og juridiske implikasjonene av Bakhtins romanteori.

Om mildhet

Flere steder i *Markens Grøde* karakteriseres rettens tjenere som milde, medlidende og humane, men det skjer aldri uten ironi. I saken mot Inger heter det at ”Øvrigheten brukte Mildhet mot hende”² og at ”de to Bygdens Vidner hadde set medlidende på hende og Sorenskriveren hadde spurt hende pent ut” (I:89). Lagmannen i rettssaken mot Barbro beskrives likeledes som ”human han ogsaa, saa presteaktig mild” (II:125), mens forsvareren mener at det er umulig å fordype seg i saken uten ”at føle den dypeste Medlidenhet med denne unge Pike i hennes Forlatthet” (II:133). Slik argumenterer forsvareren i sin prosedyre:

Man er mere og mere kommet bort fra at straffe Forbrytelser, man forbedrer Forbryterne. Det var i gamle Dage man skulde straffe for alt mulig, det var nemlig Hævnslæren fra Det gamle Testamentet: Øie for Øie, Tand for Tand! Nei dette er ikke Aanden i Lovgivningen mere. Den moderne Retspleie er human, den søker at avpasse sig efter det mer eller mindre forbryterske *Sindelag* som vedkommende kan ha utvist. Døm da ikke denne Piken! sa Forsvareren. Det gjælder ikke at faa en Forbryter mere, det gjælder at tilbakegi til Samfundet et godt og nyttig Medlem. [...] Tilslut vilde Forsvareren takke Hr. Statsadvokaten fordi han ikke nedla Paastand paa Domsfældelse. Der saa man den dype og humane Forstaaelse (II:136).

Her går Hamsun motsatt vei enn de fleste diktere som har beskjeftiget seg med rettssaker. Han ironiserer ikke over rettens stivsinn eller formalisme, men tvert imot over dens ”dype og humane Forstaaelse”. Den ”moderne Retspleie” tar mer hensyn til forbryterne enn ofrene. Den velger forbedring fremfor straff, og sinnelagsetikk fremfor konsekvensetikk. Resultatet av denne dype og humane forståelsen er at uretten blir bagatellisert. De drepte får ingen oppreisning.

Motstykket til den moderne rettspleien er ifølge forsvareren ”Hævnslæren fra Det gamle Testamente: Øie for Øie, Tand for Tand!” Dette gjengjeldelsesprinsippet oppfattes som arkaisk og inhumant.³ Om det skulle anvendes i saken mot Barbro, måtte vel resultatet bli dødsstraff. Er det dette Hamsun går inn for, siden han ironiserer over den moderne ”Aanden i Lovgivningen”? Fra avisdebatten – som jeg skal komme nærmere tilbake til – vet vi at Hamsun ikke var fremmed for tanken. I et innlegg i Aftenposten i 1916 argumenterer han for at straffen i Det gamle testamentet ikke var ment som ”Hævn”, men ”fortrinsvis en Skole”, og at barnemorderne ”hører endda til i de Aarhundreder, da Dødsstraf ikke var unødvendig” (Gilje 1996:99). Når han selv går inn for å henge et visst antall barnemordere, skjer det ut fra en idé om oppdragelse og forebygging. Men i *Markens Grøde* er det ikke så enkelt. Når Barbro mot slutten av romanen står med et barn på armen og ser Isak – selve symbolet på vekst og fruktbarhet – gå forbi gården, er det ingenting som tyder på at dødsstraff hadde vært

et foretrukket alternativ. Fengsel ja, men ikke dødsstraff. Om ikke annet gir hun etter rettsaken liv til et nytt barn, i tråd med bokas biopolitiske synspunkter. Og såpass menneskeligjort er bildet av henne, at en henrettelse trolig ville vende leserens sympati mot Hamsun og hans sak. Romanen staker ut en vei mellom den arkaiske gjengjeldelseslæren og den påståtte moderne ettergivenheten. For å få et begrep om denne veien, vender vi oss til Seneca.

Om mildhet ble skrevet i år 54 og var ironisk nok tilegnet den 18 år gamle keiser Nero. Her argumenterer Seneca for nødvendigheten av mildhet (*clementia*) i domsutøvelsen, først og fremst hos eneherskeren. Det er mildheten som skiller kongen fra tyrannen. Mye av Senecas argumentasjon er tilpasset det romerske keiserdømmet, og har mindre interesse i vår sammenheng. Men på ett punkt gir han verdifulle impulser, nemlig i forsøket på å utvikle et begrep om mildhet som styrer klar av to ytterpunkter som minner om de ytterpunktene Hamsun selv strever med. Hos Seneca dreier det seg på den ene siden om grusomhet og hevn, på den andre siden om medlidenhet og tilgivelse. At det siste skulle være problematisk, virker uvant på moderne mennesker, for vi tenker på medlidenhet som nært forbundet med mildhet. For Seneca forholder det seg annerledes. Mildheten er knyttet til stoiske dygder som klokskap, selvbeherskelse og overbærenhet. Den defineres som ”en indre tilbøyelighet til overbærenhet, når man straffer” (Seneca 1976:89). I dette ligger også erkjennelsen av et makthierarki: ”Mildhed er selvbeherskelse hos den straffende myndighed eller den overordnedes overbærenhet med den underordnede i strafudmålingen” (1976:89).

Medlidenheten derimot kommer i strid med det stoiske idealet om et rolig og klart sinn. Den medlidende tar lidelsen inn over seg og begynner selv å lide: ”Medlidenhed er den svaghed at være for ængsteligt optagen af elendighed, og at forlange noget sådant af den vise svarer til at kræve sorg og klage ved en fremmeds ligfærd” (1976:93). Det er ”en sygelig sindstilstand, forårsaget af synet af den andres elendighed” (1976:91). Den medlidende er tilbøyelig til uten videre å tilgi, men tilgivelse er ”eftergivelse af fortjent straf” og er derfor ikke rettferdig (1976:93). Den er vanligst hos ”gamle koner og kvindagtige naturer, der lader sig bevæge af kæltringers tårer og om mulig lader deres fængsel bryde op” (1976:90). Man kan spørre seg om Seneca i virkeligheten er så fiendtlig innstilt til medlidenheten som han her gir uttrykk for. Kanskje er det også en måte å posisjonere seg på i forhold til keiseren? I praksis er det neppe langt mellom mildhetens overbærenhet og medlidenhetens tilgivelse.

Det er det andre ytterpunktet som er selve motstykket til mildheten, nemlig grusomheten: ”Motsætningen til mildhed er efter de ukyndiges mening strengthed, men moralske egenskaber kan ikke være modsætninger. Hva er da det motsatte af mildhed?

Grusomhet, der ikke er andet end sindshårdhed, der ytrer sig i straf” (1976:89). Grusomhet defineres også som ”mangel på selvbeherskelse hos den, der straffer” og knyttes til hevnløst eller harme (1976:90). Grusomheten står i rak motsetning til de stoiske idealer, og det er den det gjelder å bekjempe.

Senecas moralfilosofiske manøvrering mellom skadelige ytterpunkter står i en aristotelisk tradisjon. Muligens er det Aristoteles’ yngre kollega Theofrast som har vært bindeleddet mellom peripatetikerne og de første stoikerne.⁴ For å gjøre begrepssymmetrien fullstendig, blir de to skadelige ytterpunktene forstått som overdrivelser av to i utgangspunktet moralske dygder: strenghet og mildhet: ”På hver side av stregheden og mildheden ligger de overdrivelser, som vi bør undgå: i streghedens navn kan vi henfalde til grusomhet, i mildhedens navn til medlidenhet. I det siste tilfældet er avvigelsen mindre risikabel, men enhver avvigelse fra det rette er en like stor feil” (1976:90). Interessant nok sniker det seg her inn en liten asymmetri i all symmetrien: det er mer risikabelt å feile i retning av grusomhet enn i retning av medlidenhet.

Når mildheten og strengheten kan trives sammen, skyldes det at de begge er forbundet med rettferdigheten. I noen tilfeller er det rett å være streng, i andre tilfeller mild. Mildhet er ”at ikke gå så vidt, som man ville kunne i retfærdighedens navn”, skriver Seneca (1976:89). Men det er ikke det samme som å tilgi, dvs. å ettergi fortjent straff. Det er en overbærenhet som *utfyller* rettferdigheten – lar den skje fyllest – gjennom en vurdering av hva som er rett og rimelig i det enkelte tilfellet. I en konkluderende formulering heter det:

Hvor der er mildhed er der fri vilje og dømmes ikke efter regler, men efter hva der er ret og rimelig, så at det både står frit for at frikjende og at bestemme, hvor meget der skal bødes. I intet af disse forhold handler man, som om man ydede mindre end retfærdigheden kræver, men som om man med sin afgjørelse skulle lade selve retfærdigheden ske fyldest. At tilgive er jo at undlade at straffe en, der dømmes værdig til straf; tilgivelse er eftergivelse af fortjent straf. Mildheden indestår først for, at de som gives fri i dens navn, netop ikke har fortjent nogen anden behandling (...). (1976:93-94)

Hva har så dette med Hamsun å gjøre? Hans første artikkel i barnemorddebatten i Morgenbladet 16. januar 1915 kom nettopp som en reaksjon på det han opplevde som ettergivelse av fortjent straff. En barnemorder hadde sluppet unna med åtte måneders fengsel: ”Der stod ikke 18 Aar eller 8 Aar, men 8 Maaneder” (Gilje 1996:30). I Senecas språk er dette en urettmessig tilgivelse, sett fra Hamsuns side. Han krever derfor nye kriminalpreventive tiltak: ”Hæng det første hundrevis av dem, for de er haapløse” (Gilje 1996:30). Dette er ikke ironisk ment. Her tipper Hamsun over i Senecas andre og mer risikable ytterpunkt: grusomhet.

I *Markens Grøde* derimot slipper både Inger og Barbro fra det med livet. Fortelleren kan være streng i sin moralske dom – også over rettsvesenets ettergivenesshet – men romanen lar samtidig mødrene få en sjanse til å reintegreres i det sosiale livet i marken, og til å skape nytt liv. Hamsun går ikke så langt som han kunne i (den gammeltestamentlige) rettferdighetens navn. En stoisk overbærenhet gjør seg gjeldende.

Om den litterære dommer

Forestillingen om rettferdighet som proporsjonal gjengjeldelse – ”Øie for Øie, Tand for Tand” – fantes i flere arkaiske kulturer. I Hellas ble den kalt *dikê*. Når en urett ble begått, måtte balansen gjenopprettes med en passende mothandling. Ødipus ser sin mor naken, derfor må han blindes. *Dikê* spør ikke etter formildende omstendigheter. “The world of strict *dikê* is a harsh and symmetrical world in which order and design are preserved with exceptionless clarity”, skriver Martha Nussbaum (1999:159). Hamsuns debattinnlegg er preget av dette. I den greske og romerske antikken oppsto det en filosofisk kritikk av det gamle rettferdighetsbegrepet. Senecas teori om *clementia* står forlengelsen av den aristoteliske rettstenkningen, som understreket nødvendigheten av å supplere de generelle lovene med en fleksibel og situasjonsorientert rettspraksis. Aristoteles bruker begrepene *epieikeia* (av *eikos* = plausibelt eller passende) og *suggnômê* (= å dømme med). Å ”dømme med” den anklagede innebærer å se saken fra dennes synsvinkel, dvs å sette seg inn i hans eller hennes situasjon. ”*Epieikeia* is a gentle art of particular perception, a temper of mind that refuses to demand retribution without understanding the whole story; it responds to Oedipus’ demand to be seen for the person he is” (1999:159). Forskjellen mellom Aristoteles’ *epieikeia* og Senecas *clementia* består ifølge Nussbaum i at mens Aristoteles ser etter særskilte forhold i saken (for eksempel om den anklagede handlet i god tro), ser Seneca på omstendighetene rundt en handling i et større perspektiv. Også den som handler galt med overlegg kan man i noen tilfeller vise overbærenhet med: det er menneskelig å feile. En slik forståelse for den andres feil er nært forbundet med *fortellingen* som forståelsesform:

The Greco-roman tradition already made a close connection between equity and narrative. The person who “reads” a complex case in the manner of the reader of a narrative or the spectator at a drama is put in contact – by the structure of the forms themselves, as they solicit the reader’s or the spectator’s attention – with two features of the equitable: its attentiveness to particularity and its capacity for sympathetic understanding. But this means that the spectator or the reader, if he or she reads well, is already prepared for equity and in turn for mercy. (Nussbaum 1999:168)

Litteratur, juss og lesekunst blir her tett sammenvevd. En kriminalsak er en kompleks sosial tekst som må leses som en roman eller et drama: med sans for det partikulære og med evne til innlevelse. Den enkelte handling betraktes ikke isolert, men i lys av "the whole story". Formildende omstendigheter vil ofte da bli synlige. En dommer som klarer å lese saken slik, kaller Nussbaum en litterær dommer: "My literary judge sees defendants as inhabitants of a complex web of circumstances, circumstances which often, in their totality, justify mitigation of blame and/or punishment" (1999:171).

Tanken om rettssaken som et drama finner vi igjen i Hamsuns roman. "Folk forlot Salen. Komedien var slut...", heter det etter saken mot Barbro (II:137). Den er en komedie fordi juristene er naive lesere, som i forutinntatt sympati med den ugifte moren feiltolker sakens fakta. Det som er et overlagt barnedrap blir i rettssalen rekonstruert som et uhell. Dikteren Hamsun kommer nærmere Nussbaums idé om den litterære dommeren enn dommeren i *Markens Grøde* gjør. Han gir oss "the whole story" om Ingers og Barbros forbrytelser – eller i det minste en skisse av den. For Nussbaum er elementet av "å dømme med" innvevd i selve romankunsten:

The novel's structure is a structure of *suggnômê* – of the penetration of the life of another into one's own imagination and heart. It is a form of imaginative and emotional receptivity, in which the reader, following the authors lead, comes to be inhabited by the tangled complexities and struggles of the other concrete lives. Novels do not withhold all moral judgement, and they contain villains as well as heroes. But for any character with whom the form invites our participatory identification, the motives for mercy are endangered in the structure of literary perception itself. (1999:170)

Hvis *suggnômê* er innskrevet i selve romanens struktur, bidrar dette til å forklare hvordan Hamsun, som så kategorisk fordømmer barnemorderne i avisartiklene, kan gi et flerdimensjonalt bilde av dem i romanen. Han kan ikke skrive overbevisende om Inger og Barbro uten å la deres eget perspektiv bli representert, og slike perspektivforskyvninger må nødvendigvis medføre nyanseringer.

En svakhet ved Nussbaums teori er at "the structure of literary perception" i for stor grad knyttes til den innlevende karakterskildringen, "the penetration of the life of another into one's own imagination and heart". Hos Hamsun er det i like stor grad *fortellemåten* som inviterer leseren til ettertanke og sår tvil om de entydige dommene. I Hamsuns skrift er det en stadig bevegelse mellom nærhet og distanse, og en glidning mellom ulike perspektiver og stilistiske modi. Her trenger vi et supplerende teoretisk perspektiv, og det finner vi hos Mikhail Bakhtin.

Om polyfoni

I sin bok om Dostojevskij fra 1929 utroper Bakhtin den russiske dikteren til skaperen av den polyfone romanen, kjennetegnet av et mangfold av ”*sjelvstændiga och icke förenade röster och medvetanden*” (Bakhtin 1991:10). Senere blir dette nærmest gjort til et kjennetegn ved romansjangeren som sådan. I foredraget ”Epos og roman” fra 1941 sier Bakhtin at romanens ”stilistiske tredimensjonalitet” henger sammen med ”den flerspråklige bevissthet den bringer til uttrykk” (Bakhtin 1991b:131-132). Det betyr at romanen forholder seg *kreativt* til mangfoldet av nasjonalspråk, skriftsjangre, talesjangre, sosiolekter, dialekter og sjargonger i kulturen. Dette innebærer også at den arbeider med de *verdidommene* som kommer til uttrykk – eller intoneses – i ulike talehandlinger. I essayet ”Romanhelten i sentrum” skriver Arild Linneberg:

Flerstemthet, heteroglossia, polyfoni skal altså betraktes i lyset av de forskjellige intonasjoner som karakteriserer de ulike stemmene. Ettersom intonasjonen viser til en sosial gruppes verdidommer, samfunnets heteroglossia, det komplekset av sosiale stemmer som etablerer diskursen i romanen som en mimesis av det levende språket, er romanens diskurs fundamentalt avhengig av konseptet *dom*: dette er den klassiske retorikkens skjulte juridiske diskurs – som lovens lange arm – inn i Bakhtins teori om romanens romankarakter. (2001:147)

Koblingen mellom det litterære og det juridiske feltet skjer ikke her på grunnlag av karakterskildringen, som hos Nussbaum, men på grunnlag av de sosiale vurderingene – verdidommene – som er innebygget i enhver talehandling. I *Marxism and the Philosophy of Language* skriver Bakhtin (under pseudonymet V.N. Volosinov):

Referential meaning is molded by evaluation; it is evaluation, after all, which determines that a particular referential meaning may enter the purview of speakers – both the immediate purview and the broader social purview of the particular social group. Furthermore, with respect to changes of meaning, it is precisely evaluation that plays a creative role. A change in meaning is, essentially, always a *reevaluation*: the transportation of some particular word from one evaluative context to another. (Volosinov 1986:105)⁵

I den polyfone romanen vil ulike verdidommer spilles ut mot hverandre gjennom mangfoldet av stemmer og sjargonger. Saken blir dermed gjenstand for stadige revurderinger. Spørsmålet er om *Markens Grøde* en polyfon roman. Den er i alle fall ingen fullkommen polyfon roman, om slike fins. Fortellerstemmen har stor autoritet, og én sosial gruppe som i alle fall ikke får sin stemme gjort gjeldende, er samene. De blir utelukkende beskrevet utenfra og negativt. De personene som motsetter seg romanens jordbruks- og befolkningsideologi, blir ofte satt i et

dårlig lys, enten gjennom fortellerkommentarer eller ved egne utsagn. Det mest graverende eksemplet på en rasistisk-sexistisk verdidom er omtalen av Barbro, idet hun kalkulerer med å få hjelp hos lensmannsfruen om hun blir tatt for mord: ”hun ræsonnerte, ho, var gløgg, tænkte utenfor Bindingstikkerne, tænkte med en liten ynkelig Negerhjærne” (II:40). Men selv i skildringen av romanens største skurk, finner vi nyanseringer og formildende perspektiver. Bare et avsnitt tidligere heter det: ”Barbro et Uhyre? Ikke Spor” (II:39). Også Aksel må innrømme at hun har ”søte Stunder, uforglemmelige Stunder” (II:44). Barbros lettsindighet forklares dessuten ved familiebakgrunnen. Hun er sin lettsindige fars datter. Større er likevel polyfonien i skildringen av Ingers barnedrapssak. Her felles det flere ulike dommer, som vi skal se.

I tillegg fins det en kompleksitet ved Hamsuns stil som gjør at vurderinger og verdidommer som tilsynelatende representerer ”verkets norm”, også åpner for andre perspektiver, slik at resultatet blir tvetydig. Et eksempel er omtalen av fru Heyerdahls graviditet. Hun representerer den kvinnesaken som Hamsun stadig latterliggjør, og graviditeten blir nærmest naturens motargument mot kvinnens frigjøring. For å nagle dette poenget fast, refererer Hamsun prestefruens reaksjon. Men dermed situeres verdidommen i hennes egen livssituasjon:

Men Lensmannsfruen hadde faatt Barn – hun som altid i Kvindeforeningen hadde talt imot de overhaandtakende Børnefødsler i Fattigstuerne: lat Kvinden heller faa Stemmeret og Indflytelse paa sin egen Skjæbne! sa hun. Nu var hun fanget. Ja hadde Præstefruen sagt, hun har nok brugt sin Indflytelse, hahaha, men allikevel undgik hun ikke sin Skjæbne. (I:265-266)

Det kan godt være – som Britt Andersen bemerker i *Ubehaget ved det moderne* – at Hamsun her fører en skjult dialog med Katti Anker Møllers *Moderskapets frigjørelse*. Moderskapet fremstilles som kvinnens ”Skjæbne”, noe man ikke kan frigjøre seg fra. Men prestefruens hånflir – ”hahaha” – er det også fortellerens hånflir? Det er en hard latter. Det er latteren til den som selv er fanget, og som ikke unner andre kvinner friheten. Her oppstår tvetydigheten: Hamsun er sikkert enig med prestefruen, men han ser også at kvinnene *er* ufrie, og at de ufrie har en tendens til å holde hverandre nede. Plutselig blir det åpenbart at lensmannsfruen ikke bare har menns tradisjonalistiske holdninger å stri med, men at disse også er internalisert i romanens kvinnemiljø. Som leser må man stille spørsmål ved den kjønnsideologien som her kommer til syne. Nettopp idet lensmannsfruen skal latterliggjøres, forskyves fokuset mot dem som latterliggjør. I prestefruens munn skurrer skjebneargumentet. Ved hennes ”hahaha” skjer det med Bakhtins ord ”a change in meaning ... a reevaluation”. Dette er et eksempel på en

“realismens seier” som stadig slår inn i Hamsuns forfatterskap. En tilsvarende tvetydighet gjør seg gjeldende i skildringen av Barbros frigjøringsforsøk fra Aksel, noe jeg skal komme tilbake til. Foreløpig slår jeg fast at det fins en tendens til polyfoni i *Markens Grøde*, som bidrar til å relativisere de entydige verdidommene og nyansere bildet av romanpersonene. Romanen dømmer ikke ”med” eller ”mot”, men *både* med og mot.

Barnemorddebatten 1915-1916

Så til barnemorddebatten. Som nevnt var den umiddelbare bakgrunnen Hamsuns reaksjon på at en ung mor slapp med åtte måneders fengsel for drapet på sitt nyfødte barn. Slike forbrytelser var ikke uvanlige. Det første tiåret av det 20. århundret lå antall registrerte barnedrap i Norge på 8-10 pr år. Etter straffeloven av 1902 var rammen for barnedrap 1-8 års fengsel, men i praksis ble straffene ofte mildere.⁶ Dette må trolig sees i sammenheng med en mer omfattende diskusjon om ugifte mødres livsvilkår i perioden, en diskusjon som munnet ut i de castbergske barnelovene i 1915, som hadde til formål å bedre de økonomiske kårene for mor og barn.⁷ Hamsun går imidlertid ikke inn i diskusjonen om et eventuelt misforhold mellom lovgivning og rettspraksis. Han foreslår i stedet dødsstraff som et mer radikalt tiltak. Ingenting er viktigere enn å redde barnas liv: ”For mig er dette den største sak jeg har været borti, og jeg skulle ønske at mine ord var slike, at endog englene strømmet ut av himlen for at lytte og saligheten for et øieblik stod tom”, skriver han i *Norske Intelligenssedler* (Gilje 1996:79).

Hamsuns argumentasjon er analysert i Karianne Bjellås Giljes hovedoppgave fra 1996.⁸ Med støtte i Stephen Toulmins argumentasjonsfilosofiske verk *The Uses of Arguments* fra 1958, skiller hun her mellom to nivåer – eller snarere funksjoner – i argumentasjonen, nemlig belegg og hjemler.⁹ Mens beleggene er eksplisitt uttalte grunner for en påstand, er hjemlene kulturbestemte og ofte underforståtte oppfatninger som binder beleggene til påstanden. De har en mer generell karakter. Ofte er det hjemlene som må fremheves og styrkes når man møter motstand, og dersom det oppstår det uenighet om dem, kan man tale om en grunnleggende uenighet. Gilje har vist at dette skjer i barnemordsdebatten. Hamsuns motdebattanter går løs på hans hjemler, spesielt antakelsene om dødsstraffens preventive virkning og om barnemordernes reduserte menneskeverd. Mitt poeng er at Hamsun selv i *Markens Grøde*, gjennom skildringen av Inger og Barbro, langt på vei underminerer sine hjemler, og dermed sitt eget standpunkt.

Hvilke belegg og hjemler er det tale om? Min analyse skiller seg litt fra Giljes på dette punktet, fordi jeg mener man må ta hensyn til Hamsuns reservasjon om at dødsstraffen skal ha et begrenset omfang. Han skriver:

En slik Mor og en slik Barnefar er haapløse, hæng dem! De har dræpt et Barn, et lite Barn, det hadde mange lange Aars Haap med sig, det kunde blit mere end vi. [...] Hæng begge Forældrene, rensk dem ut! Hæng det første hundrevis av dem, for de er haapløse. Det første Hundrede, det staar der Respekt av, saa vil kanske de forfærdelige Tilstande bedres. (Gilje 1996:30)

I innlegg etter innlegg hamrer Hamsun inn budskapet. Den påstanden han vil ha tilslutning til lyder altså ikke (som Gilje foreslår) ”Hæng dem”, men: ”Hæng det første hundrevis av dem”. Dette belegger han på tre måter:

Belegg 1: ”De har dræpt et Barn, et lite Barn”.

Belegg 2: De er ”haapløse”.

Belegg 3: De ”forfærdelige Tilstande” vil kanskje bedres.

Motdebattantene kunne verken akseptere påstanden eller de to siste beleggene. Derfor måtte sammenhengen mellom dem, altså hjemlene, synliggjøres. For det første belegget – at de ”har dræpt et Barn” – ligger to hjemler til grunn: At et drap i noen tilfeller kan straffes med drap, og at et barn har større verdi enn en voksen. Barnet representerer liv, håp, fremtid: ”det hadde mange lange Aars Haap med sig, det kunde blit mere end vi.” Barnets verdi er noe Hamsun stadig fremhever, og han ser på de lave straffene som en devaluering av denne verdien: ”Her maa være Dyrtid paa Mordersker. Vi maa ha god Raad paa levende, velskapte Børn” (Gilje 1996:30).

Til grunn for det andre belegget – at foreldrene er ”haapløse” – ligger en tanke om at den som dreper sitt barn, forspiller noe av sitt menneskeverd. Spesielt gjelder dette moren, som forkaster eller mangler det som ifølge Hamsun er essensen av det kvinnelige, nemlig moderkallet. I en senere artikkel skriver han: ”Kvinden skal være Mor. Det er hendes Raison d'être. Dræper hun sit Avkom har hun tat bort Grundlaget for sin Tilværelse” (Gilje 1996:99). Denne hjemmelen innebærer at menneskeverd kan graderes, og at noen kan sette seg til doms over andres menneskeverd. At dette er en farlig vei å gå, sier seg selv.¹⁰

Det tredje belegget – ”saa vil kanske de forfærdelige Tilstande bedres” – knyttes til påstanden gjennom en antakelse om dødsstraffens avskrekkende effekt: ”det står der Respekt

av”. Det er et hovedpoeng i Hamsuns argumentasjon at de mødrene som ikke ”ikke frivillig vilde lægge sig ind paa kliniken og ikke frivillig vilde avstaa fra at myrde sine børn”, må skremmes til å avstå fra det (Gilje 1996:79). Når han i debatten blir imøtegått av jurister og kriminalister som legger frem statistiske motargumenter, velger han dels å avvise statistikkene (siden de ikke kan føres tilbake til den tid hvor dødsstraffen ble brukt i praksis), og dels å fremheve sitt gode psykologiske skjønn. Hamsuns hjemler er dermed som følger:

Hjemmel 1: Drap kan i noen tilfeller straffes med drap.

Hjemmel 2: Barnet representerer den største verdi.

Hjemmel 3: Den som dreper sitt barn, forspiller noe av sitt menneskeverd.

Hjemmel 4: Dødsstraff har en avskrekkende effekt.

Det analytiske skillet mellom belegg og hjemler er nyttig fordi det gjør det mulig å sammenligne sentrale aspekter ved fiksjonstekster og argumenterende tekster. Romanen *tematiserer* de kulturbestemte oppfatningene som spiller inn frem når vi diskuterer rett og urett. Er romanen ”enig” i debattantens hjemler? I *Markens Grøde* fins det ingen diskusjon om dødsstraff, dermed bortfaller tilsynelatende hjemmel 1 og 4. De sympatiske barneskildringene kan derimot godt sies å underbygge hjemmel 2. Barn inngår i den ”Grøde” og ”Avl” som er livsnerven i romanens jordbruksamfunn. Geissler sier: ”Fra Slægt til Slægt er dere til i lutter Avl, og naar dere dør tar den nye Avl fat. Det er dette som menes med det evige Liv” (II:221). Den delen av argumentasjonen som sterkest utfordres av romanen, er hjemmel 3. Inger og Barbro er neppe håpløse. De beholder sitt menneskeverd til tross for sine forbrytelser. De støtes ikke ut, men hentes inn i folden. Når de på denne måten menneskeliggjøres, blir også påstanden om dødsstraff *indirekte* imøtegått av romanen.

Bruk av motargumenter i *Markens Grøde*

Flertallet av debattantene aksepterte ikke hjemlene om barnemordernes reduserte menneskeverd og om dødsstraffens preventive effekt. De mente at man heller burde skape trygge rammer rundt mor-barn-forholdet og bekjempe fordømmelsen av ugifte mødre. Historisk sett var det disse som vant frem, noe vi skal være glade for. Hamsun var derimot skuffet over responsen: ”Jeg vil samle paa børn, menneskene de vil samle paa mordersker” (Gilje 1996:79).

I *Markens Grøde* fortsetter han angrepet på det han oppfatter som feilslått humanisme og kvinnesak, og legger sitater fra sine motstandere i munnen på noen av romanpersonene.

Hardest går det ut over Sigrid Undset og legen Justus Barth. Sistnevnte skriver om barnemorderne i debatten:

Haabløse! Ingenlunde, Hr. Hamsun! Men de lever i et for Tiden haabløst Samfund. Et Samfund, som ikke alene ikke beskytter dem, men som forfølger dem. Forfølger dem slik, at en del af disse ugifte Mødre drives ind i Vildelse. [...] Skammen maa for enhver Pris skjules for Samfundet, det haabløse, ubarmhjertige, sladresyke, forfølgelsessyke, ondsinnede Samfund, der staar på Vakt for at kværke hende med alle Midler. (Gilje 1996:34)

Opphopningen av verdiladede adjektiver vitner om et sterkt sosialt engasjement, og er ikke uvanlig for den politiske venstresidens retorikk i denne perioden. Men den kan også få et komisk skjær, noe Hamsun vet å utnytte når han lar lensmannsfruen si i retten:

Hun har saa at si næsten ikke utøvet det, for hun er saa i Vildelse. Med hver Knokkel i sig endda værkende efter Nedkomsten skal hun nu ombringe Barnet og skaffe Liket avveien, – tænk Dem den Viljesanstrængelse som utfordres til dette Arbeide! Men naturligvis ønsker vi at Børn skal leve og det er bare beklagelig at nogen av dem utryddes. *Men det er Samfundets egen skyld, dette haapløse, ubarmhjertige, sladresyke, forfølgelsessyke, ondsinnede Samfund som staar paa Vakt for å kværke den ugifte Mor med alle Midler!* (II:122-123, min kursiv.)¹¹

Her har Hamsun åpenbart sittet med Barths avisinnlegg foran seg. Men sitatet mister troverdighet når det anbringes umiddelbart etter at lensmannsfruen har kommet i skade for å berømme moren for den store ”Viljesanstrængelse” hun har lagt ned i å avlive barnet. Å legge skylden på samfunnet fremstår som fraskrivelse av individuelt ansvar. Også Undset får passet påskrevet. Slik formulerer hun sitt argument i debatten:

At samfundet straffer moren, naar barnet er dræpt, det forebygger kanskje et og andet barnemord. Mange, mange kan forebygges ved at samfundet – med eller mot morens vilje – tar haand om hende, før hun føder. Ved at vi alle forstaa: forsøker en kvinde at skjule sit svangerskap, blir hun sandsynligvis barnemorderske, enten hun har besluttet det paa forhaand eller ikke. Den som skræmmer hende til at skjule det, er medskyldig i mordet. Vi må alle lære at forstaa, en kvinde som skal ha et barn, kan ikke faa lov at krype ned i mørket og ensomheten, dybt ned under alle menneskelige forhold – gjøre sig selv til et stykke vild og blodig natur, det reagerer vildt og blodig. (Gilje 1996:52)

I romanen lar Hamsun statsadvokaten si:

Nei, men hvad skal alle disse Domfældelser være til? Ugifte Mødre har lidt så uhorste Kvaler på Forhaand og er drevet *saa langt ned under alle menneskelige Forhold* ved Verdens Haardhet og Brutalitet at det er Straf nok. –

Geissler reiste sig og sa tilslut: Men så er det Børnene? – Ja, svarte Statsadvokaten, det er sørgelig nok med Børnene. (II:127-128, min kursiv.)

Uttrykket ”ned under alle menneskelige Forhold” har klar adresse til Undset, men samtidig forvrenges argumentet hennes. Hun sier ikke at de ugifte mødrenes kvaler er straff nok, men at barnemord best kan forebygges ved at det offentlige i tide griper inn og tar hånd om mødrene. Også et annet sitat fra Undset tar Hamsun ut av sin sammenheng. I debatten underbygger hun argumentasjonen med en skildring av en enslig mors fødselsopplevelse:

Saa føder hun et barn. En hæslig, rå kjøtklump. – Et nyfødt menneskebarn er intet andet, uten for dem som har elsket det, før det kom til verden. Eller for dem, som er kultivert til at se i det de største muligheter, de gode haap, vaaren -. (Gilje 1996:51)

I romanen forteller Inger om sitt opphold i fengslet i Trondhjem:

Hun fortalte Isak engang hvad en ung Medicinmand hadde sagt om hele hendes Udaad: Hvorfor skulde det være Straf for å dræpe Børn, ja endog sunde Børn, endog velskapede Børn? *De var ikke andet end som Kjøtklumper.* – Isak spurte: Var han da et Udyr? (I:186, min kursiv.)

Uttrykket ”Kjøtklumper” har igjen adresse til Undset, men den unge legens uhyrlige uttalelse har ikke noen med hennes argument å gjøre. Hun prøver å forklare hvordan den nyfødte kan fortone seg for en fortvilt mor, i motsetning til kjærlige eller kultiverte foreldre som vil se ”de største muligheter, de gode haap” i barnet. Det er verd å merke seg den finurlige ombyttingen av kjønn. Mens Barths uttalelser blir lagt i munnen på en kvinne, blir Undsets lagt i munnen på menn. Dermed fremstår Barth som umandig og Undset som ukvinnelig.

Slik kan Hamsun herje med sine motdebattanter i en besk satirisk modus. Han trekker deres troverdighet i tvil ved å ”avsløre” deres bagatellisering av barnemord og deres blåøyde tiltro til mødrenes forbedringspotensial. I romanen fortsetter Barbro ”flokseriet” sitt etter å ha blitt ansatt som tjenestepike hos lensmannsfruen. Hun synes ”haapløs”. Den romanfiguren som kommer nærmest i å målbære Hamsuns eget syn, er Geissler: ”Vi freder Fugl og Dyr, sa Geissler, det synes litt rart ikke at frede Spædbørn” (II:128). Det er imidlertid påfallende at Geissler – som ansees å være forfatterens politiske talerør i romanen – har lite av Hamsuns indignasjon overfor barnemordere. Hans prosjekt er å hjelpe nybyggerne. Han jobber derfor for å forkorte fengselsstraffen for Inger, og når det gjelder Barbro velger han å la nåde gå for rett, slik at Aksel ikke skal bli trukket inn som medskyldig.

Sammenligner vi *Markens Grøde* med Hamsuns artikler i perioden 1910-1917, finner vi et større samsvar på det ideologiske og politiske planet, enn på det juridiske. Både de vitalistiske, antiindustrialistiske og antifeministiske synspunktene videreføres i romanen, men i spørsmålet om forbrytelse og straff skjer det endringer. Nettopp idet Hamsun – som ubestridt ordstyrer i sitt romanunivers – kan få det siste ord i barnemorddebatten, legger han til flere stemmer og perspektiver. I det følgende vil jeg undersøke fremstillingen av barnemorderne Inger og Barbro.

Inger

Markens Grøde er bygd opp i to deler og ble opprinnelig utgitt i to bind. Det første handler hovedsakelig om Isak og Ingers liv og virke på Sellanraa, mens det andre orienterer seg mot deres barn, særlig Eleseus, samt det barnløse paret Aksel og Barbro på Maaneland. Mens spekulanter og handelsfolk kommer og går, oppnår begge gårdene stabil vekst og fremgang. Etter hvert vokser det frem en hel liten grend i marken. Sentralt plassert i hvert bind er også et barnedrap.

Inger, som har to velskapte barn fra før, dreper det tredje når hun oppdager at det har hareskår, som hun selv. Et forvarsel får vi allerede i fjerde kapittel, idet en lapp, han Os-Anders, kommer med en hare i sekken. Inger mener ifølge gammel overtro at det er synet av haren som er årsaken til hareskåret, og mistenker Oline for å stå bak det hele. Slik skildres Ingers fødsel:

Hun skriker ikke, rører sig knapt; en Kamp foregaar i hendes Indvolde, en Byrde glir plutselig ifra hende. Næsten i samme Øieblik hører hun et fremmed Skrik i sin Seng, en liten velsignet Røst stakkar, og nu har hun ingen Ro, men løfter sig op og ser nedover sig. Hvad ser hun? Hendes Ansigt blir i samme Nu graat og uten Uttryk, uten Forstand, et Støn høres, det er saa unaturlig, så umulig, det er som et skjevt Hyl ifra hende.

Hun synker tilbake i Sengen. Det gaar et Minut, hun har ingen Ro, det lille Skrik i Sengen blir stærkere, hun løfter sig atter op og ser – aa Gud, det værste av alt, ingen Naade, Barnet var atpaa Kjøpet Pike. –

Isak var kanske ikke kommet en halv Mil bort, det var en knap Time siden han gik ut av Gaarden. I Løpet av ti Minutter var Barnet født og dræpt ... (I:66-67)

Det er ikke den kjærlighetsløse moren fra Hamsuns avisartikler vi møter her. Tvert imot er det for å skåne barnet for hareskårets forsmelelser at Inger tar livet av det. Det er altså tale om et barmhjertighetsdrap utført i sterk affekt. Synsvinkelen er lagt hos Inger ("hun løfter sig op og ser nedover sig") og språket er farget med hennes egne ord og vendinger ("aa Gud, det værste av alt, ingen Naade"). Når leseren i tillegg spares for de grufulle detaljene, legger teksten opp

til en empatisk leserrolle. Vondt av Inger får man også i den påfølgende samtalen med Isak. Her prøver hun å unnvike temaet ved å lede oppmerksomheten hans mot det eneste han forstår seg på, jordbruket. Men forslaget om å gå til anskaffelse av en gris gjør bare barnedrapet mer sårt:

– Gik det galt med dig? spurte han. – Ja. – Naa. Fór du ikke selv ilde? – Nei. Jeg har så ofte tænkt paa om vi ikke kunde faa os Gris. – Isak, sen i Vendingen, svarte om en Stund: Ja Gris – jeg har tænkt på han hver Vaar. Men saalænge det ikke blir mere Potet og mere Småpotet og ørlite Korn saa har vi ikke noget at gi han. Vi får nu se iaar. – Det kunde ha været saa godt at ha Gris. – Ja. – (I:68)

Her taler det usagte sterkere enn det sagte. Inger stenger av for videre utspørring gjennom ordknappe svar og ved å styre samtalen inn på ufarlige tema. Hun vet at Isak ikke har diskursive ressurser til å skjære gjennom, prat er ikke hans sterke side. Tankestreken etter hans siste ”Ja” antyder likevel at han ikke har slått seg til ro med svarene. Kanskje har han fanget opp misforholdet mellom bagatelliseringen av det døde barnet og interessen for grisen. Det er noe skakt og feilproporsjonert over samtalen, og det er nettopp dét som røper den fordekke fortvilelsen. Hvis det kunne vært godt å ha gris – hvor godt kunne det ikke vært å ha et spill levende barn?

Å bruke enkle folks språk i den litterære fremstillingen, var Rousseau en av de første til å se verdien av. I forordet til *Julie eller den nye Héloïse* fra 1761 skriver han om brevvekslingen mellom sine romanpersoner at ”man blir verken slått av undring eller imponert. Og likevel blir sjelen rørt, man kjenner seg beveget uten å vite hvorfor. Om vi ikke må beundre følelsens styrke, blir vi grepet av dens ekthet, og på denne måten kan det ene hjertet tale til det andre” (Rousseau 1999 I:24). Også Hamsun har klart å bevege sitt publikum ved å formidle følelsenes ”ekthet”. I *Markens Grøde* inkorporeres nordnorske talemåter og dialektsinnslag i et ellers konservativt bokmål. Denne stilistiske blandingsformen gir ofte en humoristisk gevinst, men signaliserer også en følelsesmessig ekthet og spontanitet som bidrar til å menneskeliggjøre markens folk, på godt og ondt. Til sammenligning får øvrighetens dannede dagligtale noe oppstyltet og utroverdig over seg.

Hvordan reagerer omgivelsene på Ingers forbrytelser, hvilke dommer feller de? Selv viser Inger mange tegn på skyldfølelse, men hun retter også harde anklager mot Oline for å ha sendt haren med Os-Anders. De ryker sammen i et slagsmål og skjeller hverandre ut etter noter, Inger er en ”Skabelon” og Oline et ”Ister”. Kampen kulminerer i en krangel om hvem som har de prektigste barna. Her faller Olines dom: ”Jeg estimerer ikke å svare dig. Men du

har nu et av dine [Børn] liggende borti Skogen, hvad har du gjort med det? Du har dræpt det! – Hut og tiks og snask ut med dig! skriker Inger igjen og gaar Oline paa Livet” (I:78). Resultatet blir at Oline begynner å spre rykter om barnemord i marken. Hva sier så Isak?

Isak tok Saken forstandig fra Begyndelsen, han sa saa meget til sin Kone at hvorledes har du faret ad! sa han. [...] Han skjønnte nu hvorfor Inger hver gang hadde villet være alene med Fødslen, alene utstaa den store Angst for Fostrets Velskaphet, alene møte Faren. Tre Ganger hadde hun gjentat det. Isak rystet på Hodet og syntes Synd i hende for hendes Vanskjæbne, stakkars Inger. Han hørte om Lappens Sendelse og frikjente hende. Det førte til stor Kjærlighet mellem dem, en gal Kjærlighet, de koset sig til hverandre i Faren, hun var fuld av raa Sødme til ham og han blev gal og umaatelig efter hende, Kværnkallen, Kubben. (I:83-84)

Mens Oline kun ser ugjerningen, ser Isak også bakgrunnen for den. Han forklarer den ut fra Ingers angst og empati, derfor frikjenner han henne: ”stakkars Inger.” I Senecas terminologi er nok Isak mer medlidende enn mild, men her synes det ikke upassende. Hamsun lar også Isak og Inger bli overmannet av en gal kjærlighet, en rå sødme i farens stund. Psykologisk sett er det en forståelig reaksjon, men den får også en funksjon i det videre handlingsforløpet. Inger blir nemlig gravid før hun fengsles, og blir ikke behandlet slik reglementet tilsier. Dermed får Geisler et pressmiddel mot fengselsvesenet, slik at han kan forhandle frem en tidligere løslatelse. I retten har hun ikke annet å vise til enn hareskåret:

Inger kunde ikke klage paa Retten: hun nævnte ikke Haren, men da hun under Taarer bekjente at hun ikke hadde villet sit vanskapte Barn så ondt som å late det leve, saa nikket Sorenskriveren sagte og alvorlig. Men, sa han, du er jo selv haremyndt og har faat det bra i Livet? – Ja Gudskelov! svarte Inger bare. Og hun fik intet sagt om sin Barndoms og Ungdoms dulgte Lidelser. (I:90)

I retten fremstår Inger som en anstendig person: hun tilstår forbrytelsen og prøver ikke å unnskyldes seg. Hun har ingen forsvarer under forhøret, og det blir dermed *fortelleren* som må gjøre oppmerksom på de formildende omstendighetene, hennes ”Barndoms og Ungdoms dulgte lidelser”. Rettsvesenet blir derimot utsatt for sarkasmer: ”De høie Herrer Jurister er saa flinke, de kan paragrafer, de har lært dem utenad og husker dem, saa lyse hoder er de” (I:89). Hva skyldes motviljen mot juristene? Ikke deres mangel på mildhet, men deres mangel på alvor. Slik tenker sorenskriveren om Ingers dom:

Dommen – nei det vet jeg ikke, sa han. Egentlig er det Livsstraf, men. Og jeg vet ikke om vi får det ned i Graderne, anden Grad eller tredje Grad, 15 til 12 Aar, 12 til 9 Aar. Det sitter nogen Mænd og humaniserer Straffeloven, de blir ikke færdige. Men vi faar haape det bedste, sa han. (I:90)

Her refererer sorenskriveren litt upresist til kriminalloven av 1842, som hadde en nøye gradert strafferamme. Livsstraff betydde dødsstraff, men i loven gjaldt dette bare mødre som tidligere var straffet for samme forbrytelse. Første grad betydde straffarbeid på livstid, andre grad straffarbeid i 9-12 år. I det virkelige liv kunne altså Inger i verste fall fått livstids straffarbeid, men ikke livsstraff.¹² I likhet med de andre juristene i romanen, er sorenskriveren ikke opptatt av barnet, men om moren og muligheten for redusert straff. Bemerkningen om at det ”sitter nogen Mænd og humaniserer Straffeloven” peker frem mot straffeloven av 1902. Dette tilsier også at handlingen i romanen finner sted på slutten av 1800-tallet.

Hvilken dom feller Hamsun selv over Inger? I utgangspunktet lar han henne få åtte år, som var maksimal straff på hans egen tid. Imidlertid slipper hun med redusert straff, takket være Geisslers press på fengselsvesenet. Dette kan tolkes på flere måter: Dels viser det Geisslers pågåenhet, dels fengselsvesenets ettergivenhet. Men kanskje er det også en påskjønnelse fra Hamsuns side for at Inger ikke helt har sviktet moderkallet? Lange år blir det likevel for Isak. Han trøster seg med guttene, mens Inger har lille Leopoldine hos seg. Inger blir operert fra hareskåret, og i fengselet lærer hun både å skrive og sy og fremprovosere abort: ”Hun kom saa opstuderet og velundervist hjem fra omgangen med de andre Mordersker, hun hadde kanskje ogsaa hørt et og andet av Herrerne, av Vagten, Lægerne” (I:186). Ingers tilbakekomst fra Trondhjem blir ikke problemfri. Hun er infisert av bylivets lettsinn og forfengelighet, men i det store og hele skildres hun på en overbærende måte.

Barbro

Mens skildringen av Inger har mange forsonende skjær, ligner Barbro mer på prototypen av en hamsunsk barnemorder: en kynisk og lettsindig tjenestepike. Hun er datter av Brede Olsen, tidligere lensmannskar og stevnevitne, en sjarmerende latsabb som synes det er mer stas å ha oppsynet med telegraflinjen enn å drive gården Breidablik. Barbro er det kvinnelige motstykket til Eleseus. Hun har et idealisert bilde av bylivet i Bergen, hvor hun har hatt tjeneste. Hvorfor hun er kommet tilbake til marken, vet vi ikke sikkert, men det antydes at hun har forlatt byen etter å ha gjort det av med sitt første barn. ”Jeg hadde det med i Kisten min – ja det var dødt, det gjorde jeg med det samme det fødtes. Og da vi var kommet paa Stadthavet saa kastet jeg det ut” (II:37-38). Nå blir hun tjenestepike og etter hvert elskerinne hos Aksel Strøm, den driftige, men litt gjerrige nybyggeren på Maaneland. Ingenting kunne passe Aksel

bedre. Han har behov for kvinnfolkhjelp på gården, og vil aller helst ha et ”sjøleiendes Kvindfolk” (II:192).

Fra første stund skildres Barbro som et motsetningsfylt menneske. Hun er både arbeidsom og forfengelig, kjærlig og kynisk, stolt og manipulerende. Hun finner seg ikke til rette i marken, og vil reise tilbake til byen. Aksel prøver å knytte henne til seg ved luksusartikler som kaffe, aviser og ringer, men han vet at det eneste som virkelig kan binde henne til gården, er et barn. Her oppstår det en sterk interessekonflikt: Han vil binde henne, hun vil være fri. “Reise, reise! Han maatte ha et Baand paa hende. / Baand? Det hørtes ut for at hun lot haant om alle Baand” (I:257). Når Barbro blir gravid, har Aksel taket på henne og kan behandle henne med paternalsk overbærenhet:

Naa, du tror nu du har bundet mig her til dig, men du skal faa se at det blir Løgn! [...] Aksel bare satte op et lite Smil til dette og han gjorde det ikke engang stort og aapenlyst, nei for han vilde ikke ærte hende. Saa sa han beroligende som til et Barn: Nei nu skal du være skikkelig, Barbro. Du vet jo du og jeg! (I:259)

På samme måte som fru Heyerdahl synes Barbro fanget. Men Barbro – som nekter å gi seg for overmakten – svarer med å kjøpe barnet. Da mister Aksel overtaket:

[H]ans tak i hende hadde raknet da Barnet døde. Han hadde tænkt saa stort at bare vent til Barnet kommer! Men Barnet kom og gikk. Til sist strøk Barbro endog av sig Fingerringene og brukte ingen av dem. – Hvad det skal bety? spurte han. – Hvad det skal bety? svarte hun og kastet med Nakken.

Men det kunde ikke godt bety andet end Træskhet og Svik fra hendes Side. (II:25-26)

Barbro kvitter seg med både barnet og ringene – hovedsymbolene på et forpliktende, reproduktivt samliv. Mens Inger dreper for å skåne barnet for et liv i lidelse, går Barbro over lik for å beholde sin personlige frihet. Dette oppfatter Aksel som ”Træskhet og Svik”. Han er imidlertid mer opprørt over selve frigjøringsforsøket enn over drapet. Det er sviket mot ham selv, ikke barnet, han har i tankene. “Var hun Skyld i dette Barns Død saa hadde hun forurettet ham, forurettet Aksel, slitt et Baand som var værdifuldt for ham og som han ikke lenger fik Maken til” (II:39). At det dreier seg om å binde Barbro, understrekes også av Geissler vurdering av lensmannen: “Den Tosk, den Idiot, han hadde intet Kjendskap til Livet i Marken, ham forstod ikke at Barnet netop var det Baand som skulde binde Kvindfolkjælpen til Aksels Gaard!”(II:126)

Her skjer det noe lignende som i skildringen av fra Heyerdahls graviditet. Nettopp idet drapet skal fordømmes, flyttes oppmerksomheten mot mennenes interesse av å binde Barbro.

Det handler ikke bare om barnedrap, men om kjønnsrett. Er prestefruens hånflir og Aksels moralisering i tråd med romanens eget normsystem? Ja og nei. På den ene siden fremstår moderskapet som kvinnens skjebne, det er noe hun må avfinne seg med og glede seg over. Det er så å si naturstridig å motsette seg det. På den andre siden er moderskapet innvevd i en ekteskapeleg arbeidsdeling som virker langt mer begrensende på kvinnen enn på mannen. Ord som ”bundet” og ”fanget” er negativt ladet, og Hamsun lar det skinne gjennom at hånfliret kommer fra en som selv er fanget, mens moraliseringen kommer fra en som ønsker større handlefrihet for seg selv. Romanen fordømmer Barbroes handlinger, men viser samtidig at de springer ut fra en maktkamp hvor kvinnen har mest frihet å tape.

Etter drapet reiser Barbro til Bergen og rekker en påkostet tannlegebehandling (betalt med Aksels ringer) før hun blir arrestert. Skildringen av rettssaken utgjør en 13 siders satirisk utblåsning. Barbro blir frikjent med hjelp av en veltalende lensmannsfrue og et velmenende rettsapparat. Retten favoriserer en virkelighetsforståelse hvor ”Samfundet” blir den egentlige forbryteren. Forsvareren representerer den nye tid: ”Den moderne Retspleie er human, den søker å avpasse sig efter det mer eller mindre forbryterske *Sindelag* som vedkommende kan ha utvist” (II:136). Geissler, som er til stede i rettssalen som moralsk støtte for Aksel, kremter høylytt når statsadvokaten og forsvareren antyder at han kan være medskyldig.¹³ Frikjennelsen av Barbro betyr at rettferdigheten er ofret på sinnelagsetikkens alter. Ironisk nok er det Oline, som står i fare for å miste plassen på Maaneland, som påkaller en høyere domstol:

Frikjendelse over hele Linjen! At Barbro hans Brede slap unda når Inger på Sellanraa fik otte Aar kunde ikke Oline skjønne, hun følte en meget ukristelig Forargelse over at man ”hadde vært god mot en anden”. Men den Almægtige har ikke sagt sin Mening endda! nikked Oline og vilde vel dermed spaa om en mulig himmelsk Domfældelse siden. (II:151)

Hamsun kan få leseren kan smile over Olines meget ukristelige forargelse over at retten hadde ”vært god mot en annen”, men denne forargelsen er vel også Hamsuns egen. Kan vi tillate oss å smile over den også? Til sist begir også Barbro seg oppover marken. Gravid og arbeidsløs finner hun veien til Maaneland i regnet, og forfører Aksel med det velprøvde wet-shirt-trikset: ”så tankeløs Barbro er, hun kunne godt ha tat tørre Plagg paa efterhvert som hun skiftet de vaate av, men det gjorde hun ikke” (II:182). Så blir det giftemål og barn på Maaneland likevel. Riktignok ikke Aksels barn, det kan han regne ut, men gevinsten er større enn forsmædelsen. Han har fått sjøleienes kvinnfolk.

Mens Hamsuns motdebattanter forklarte barnemord med fattigdom og skam, forklarer Hamsun det i Ingers tilfelle som et feilslått uttrykk for empati, og i Barbro tilfelle som et utslag av frihetstrang og kynisme. Monika Žagar skriver i en artikkel om *Markens Grøde*: ”I motsetning til Inger, hvis barnemord kan forstås og tilgis, er Barbro fremstilt som en kaldblodig og skremmende horkvinne” (Žagar 1999:191). Dette er jeg uenig i. Selv om de to kvinneskikkelsene er motpoler, er de også nyansert skildret. Barbro har utvilsomt sider som Hamsun forakter, men han beholder sin fascinasjon og sitt tvisyn når han kommer nærmere inn på henne. ”Barbro et Uhyre? Ikke Spor” (II:39). Et av de fascinerende trekkene er Barbro *guts*: hun bøyer seg verken for Aksel eller fru Heyerdahl når de prøver å disiplinere henne. Her stiller hun i en helt annen klasse enn Eleseus.

Barbro lettsindige innstilling forklares ut fra hennes oppvekst. Når hun kalles “Barbro hans Brede” signaliseres det hun er sin fars datter, preget av hans sjarmerende holdningsløshet. Det er faktisk bare tilfeldigheter som forhindrer at Brede selv blir en morder, da han i romanens andre del (kap. 3) lar Aksel bli liggende fastklemt under et tre i snøen. Brede manøvrerer seg gjennom livet ved å velge den enkleste utvei, samtidig som han er komisk selvrettferdig i sine talemåter. Dette er den ballasten Barbro har med seg fra barndomshjemmet. Hennes varmbloedige sider møter vi først og fremst gjennom Aksel aldri sviktende fascinasjon. Sørger han over at hun reiser?

Han sørget ikke over det – sørget? langt fra, hun var ikke andet end et Troll; men like til nu hadde han ikke opgit alt Haap om at hun kanske kom tilbage. Pokker forsto det, han var vel allikevel blit hængende litt for fast ved dette Menneske, dette Umenneske, hun hadde søte Stunder, uforglemmelige Stunder (...). (II:43-44)

Barbro er ikke bare et uhyre og et troll, hun har også uforglemmelige stunder. Hun er *både* ”Menneske” og ”Umenneske”. Og når hun begynner på veien opp til Maaneland, gir fortelleren henne følgende attest:

Stakkars Barbro, hun sparer sig ikke, men gaar sit Ærend hun og, hun skal et Sted hen og begynde paa næste Strid. Hun har i grunden aldrig sparet sig, aldrig været lat, derfor er hun ogsaa pen og fin av Skapning. Barbro har let Nemme og bruker det ofte til eget Fordærv, hvad andet var at vente? Hun har lært aa redde sig fra Nød til Nød, men hun har berget med sig forskjellige gode Egenskaper, et Barns Død er ingenting for hende, men et levende Barn kan hun gi Gotter. Saa har hun et utmærket Musikøre, hun klunker bløtt og rigtig paa Gitaren og synger til med hæst Mæle, det er behagelig og litt sørgelig at høre paa. Nei sparet sig selv? Ho, så lite at hun har kastet hele sig selv bort og mærker intet Tap ved det. (II: 181)

Viktigere enn det ironiske anstrøket er den overbærende tonen. Barbro har nok ”kastet hele sig selv bort”, men ”hun sparer sig ikke, men går sit Ærend hun og”. Her møter vi den stoiske formen for mildhet. Barbro har handlet galt med overlegg, men i det store bildet fins det formildende omstendigheter. Hun er sin fars datter, hun har arvet hans lette sinn: ”hva andet var at vente?”. Hun er ikke ond, ”levende Barn kan hun gi Gotter”. Hun deler livets vanskelige vilkår med alle andre og hjelper seg frem ved forskjellige gode egenskaper. Romanens mest kyniske barnemorder er *mer* enn en morder. At retten lar henne slippe fengselsstraff, fremstilles som en urett. Kanskje ville hun heller ikke drept barnet om hun hadde trusselen om dødsdom hengende over seg. Men hva skal rettferdiggjøre dødsstraff? I artiklene rettferdiggjør Hamsun det ved å avhumanisere mødre. I romanen humaniseres de på tross av ugjerningene. Først og fremst Inger, men også Barbro. Skildringen av deres liv og omstendigheter før og etter drapene innfører formildende omstendigheter, og fungerer dermed som et argument mot dødsstraff. Det *narrative* elementet i vurderingen er altså avgjørende.

Romanen som rettsfilosofisk laboratorium

I rett-og-litteratur-sammenheng er Hamsun et besynderlig eksempel. Han vil beskytte barn ved å henrette mødre, og han undergraver den arkaiske rettsordenen han selv vil gjeninnføre. Om jeg bare hadde lest debattinnleggene, ville jeg ikke trodd han kunne skildre Ingers nedkomst så empatisk som han gjør. Om jeg omvendt bare hadde lest romanen, ville jeg ikke gjettest at han kunne gå så langt som å kreve dødsstraff. Et annet paradoks er at den store romanen om jordbrukets velsignelser ble skrevet ferdig i en villa i Larvik. Hamsun holdt nemlig ikke ut jordbrukslivet på Hamarøy.¹⁴

Politisk knytter Hamsun seg til synpunkter som vi uten store vanskeligheter kan kalle reaksjonære. Den ideologiske posisjonen i *Markens Grøde* har Britt Andersen treffende karakterisert som “*vitalisme*, en sentral ideologi som preget mange kunstverk på denne tida” (2011:93). En slik posisjon trenger imidlertid ikke å føre til så ekstreme strafferettslige synpunkter som Hamsun tar til orde for i debattinnleggene. Man kan ikke henge alle man ikke liker. Hamsuns retoriske strategi er å umenneskeliggjøre forbryterske mødre. Men i romanen fins det også en motbevegelse. Menneskeliggjøring skjer ved at mødre selv får komme til orde, ved at gode karaktertrekk synliggjøres og ved at formildende omstendigheter og perspektiver trekkes inn. I *Markens Grøde* møter vi ikke bare nedlatende kritikk, men også en usentimental overbærenhet med mennesker som feiler. Den likner den stoiske mildhet, som ifølge Seneca ikke er tilgivende, men som heller ikke går så langt som den kunne ha gjort i rettferdighetens navn. Ingers og Barbros ugjerninger blir betraktet i lys av både fortidens

erfaringer og av den konkrete situasjon de befinner seg i. Under fødselen konfronteres de begge med sin dypeste frykt: for Ingers del angsten for å få vanskapte barn, for Barbros del frykten for å bli bundet til mann og gård. I disse situasjonene representerer barnet noe skremmende. Dette unnskylder ikke handlingene, men bidrar til å gjøre dem forståelige. Med Nussbaums ord opererer Hamsun her som ”a literary judge”: han er i stand til å leve seg inn i den anklagedes verden og se forbrytelsen som en del av et komplekst nett av omstendigheter. Som romanforfatter vil han fortelle ”the whole story”. Romanens historisering og situering av forbrytelsen fremmer *suggnômê*: med-dømming.

Mens avisoffentligheten for Hamsun er en arena for politisk posisjonering og dyrkelse av en rabiats outsiderrolle, er romanen stedet hvor erfaringene fra debatten høstes inn og brukes som råstoff til fantasifull tenkning. Romanen fremtvinger en bredere episk tilnæringsmåte til spørsmålene om forbrytelse og straff, en tenkemåte hvor handlinger aldri betraktes isolert, men som ledd i et komplekst nett av årsaker, virkninger og tilfeldigheter. ”Gud vet hvad alle Ting kommer av, intet har en eneste Aarsak, alt har en Aarsaksrække”, heter det mot slutten av *Markens Grøde* (II:197, Hamsuns kursiv).

De teoretiske perspektivene jeg har anlagt i denne artikkelen har alle til hensikt å løfte frem og begrepsliggjøre det jeg oppfatter som romanens motbevegelse, dvs tendensen til nyansering og overbærenhet. Ved hjelp av Nussbaum får vi et blikk for den kontekstualiserte og med-dømmende karakterskildringen, og ved hjelp av Bakhtin får vi et blikk for (den moderate) polyfonien i verket. På hver sin måte bidrar disse tendensene til å balansere fremstillingen mellom fordømmelse og ettergivenhet, og gir dermed romanen et element av hva Secenca kaller mildhet: en indre tilbøyelighet til overbærenhet.

I et større perspektiv plasserer denne studien seg innenfor forskningsfeltet rett og litteratur, mer presist i den delen av feltet som fokuserer på forholdet mellom juss og etikk. Her ”gentænkes relationen mellem ret og moral således, at retten søges modernisert gennem integration af etiske refleksjoner, og således at moralen på den anden side funderes institutionelt”, heter det i forordet til antologien *Lov og litteratur* (Simonsen m.fl. 2007:23). Hamsuns utgangspunkt er at retten bagatelliserer ugjerninger fordi den bygger på en moral som er altfor ”human”. Problemet er at den gjengjeldelsesmoralen han selv argumenterer for, er åpenlyst inhuman. Hva står vi så igjen med? Vi står igjen med en demonstrasjon av *fortellingens* betydning i vurderingen av forbrytelse og straff. Måten det fortelles på, avgjør måten vi *ser* den anklagede på: som et utskudd eller som en av oss. Litteraturens utfordring til retten er å institusjonalisere den *romanmessige* fortelleholdningen, hvor personen fremstilles flerdimensjonalt og hvor enkelthandlinger sees som ledd i lengre årsaksrekker.

Litteratur

- Almindelig borgerlig Straffelov, *Norsk Lovtidende*, 2den Afdeling, Kristiania 1902
- Andersen, Britt 2007: Biopolitikk: *Markens grøde* og *Konerne ved vandposten*, i T. Annfelt m.fl. (red) *Når heteroseksualiteten må forklare seg*, Trondheim
- Andersen, Britt 2011: *Ubehaget ved det moderne*, Trondheim
- Bakhtin, Mikhail 1991: *Dostojevskijs poetikk*, Uddevalla
- Bakhtin, Mikhail 1991b: Epos og roman: Om romanstudiets metodologi, i A. Kittang m.fl. (red) *Moderne litteraturteori. En antologi*, Oslo
- Gilje, Karianne Bjellås 1996: "Hæng dem!" *Analyse av Knut Hamsuns sakprosa i "barnemorddebatten"*, *NOR-skrift*, tillegg nr. 1, Universitetet i Oslo
- Hamsun, Knut 1917: *Markens Grøde I-II*, Oslo
- Hanssen, Haakon Smedsvig: *Theofrast fra Eressos. Livsgledens filosof*, Høyskoleforlaget 2000
- Kittang, Atle 1984: *Luft, vind, ingenting. Hamsuns desillusjonsromanar frå Sult til Ringen sluttet*, Oslo
- Kolloen, Ingar Sletten 2003: *Hamsun. Svermeren*, Oslo
- Leer-Salvesen, Paul 2009: *Forsoning etter krenkelser*, Bergen
- Linneberg, Arild 2001: Romanhelten i sentrum, i *Tretten triste essays om krig og litteratur*, Oslo
- Lov angaaende Forbrydelser, *Storthings Forhandlinger i Aaret 1842*, Christiania 1844
- Nesby, Linda 2008: *En analyse av Knut Hamsuns romaner Pan, Markens grøde og Landstrykere med utgangspunkt i kronotopbegrepet*, PhD-avhandling, Universitetet i Tromsø
- Nusbaum, Martha 1999: *Sex & social justice*, Oxford
- Rousseau, Jean-Jacques 1999: *Julie eller den nye Héloïse I*, Oslo
- Rottem, Øystein 2002: *Hamsun og fantasiens triumf*, Oslo
- Seneca 1976: *Om vrede. Om mildhed. Om sindsro*, København
- Simonsen, Karen-Margrethe m.fl.(red) 2007: *Lov og litteratur*, Århus
- Volosinov, V.N 1986: *Marxism and the Philosophy of Language*, Cambridge
- Žagar, Monica 1999: "Nu var hun fanget." Kvinner, barn, og fruktbarhet i *Markens grøde*, i E. Arntzen m.fl. (red) *Hamsun i Trømsø II. Rapport fra den 2. internasjonale Hamsun-konferanse 1999*, Hamsun-Selskapet

¹ Det viktigste unntaket er Karianne Bjellås Giljes hovedfagsoppgave "Hæng dem!" *Analyse av Knut Hamsuns sakprosa i "barnemorddebatten"*, Universitetet i Oslo 1996. I denne oppgaven har Gilje også samlet alle debattinnleggene i et bilag, og mine sitater fra debatten er hentet fra dette bilaget. Britt Andersen diskuterer også den juridiske tematikken i sin bok *Ubehaget ved det moderne*, Trondheim 2011.

² Knut Hamsun: *Markens Grøde*, Oslo 1917, I:87. Boken utkom opprinnelig i to bind, som i de følgende kildehenvisningene blir markert med I og II. Det er førsteutgaven som siteres.

³ Britt Andersen skriver i *Ubehaget ved det moderne*: "Når Barbro går fri, beklager Geissler at hevnlæren 'øye for øye, tann for tann' i *Det gamle testamentet* ikke gjelder lenger" (2011:116). Det er ikke riktig. Det er kun forsvareren, ikke Geissler, som snakker om den gammeltestamentlige hevnlæren.

⁴ Den eldre Theofrast og den unge Zenon var samtidige, og ifølge Theofrast-forskeren Haakon Smedsvig Hanssen var Theofrast blant stoikernes første samtalepartnere. Hanssen 2000:53.

⁵ For en mer utfyllende diskusjon av dette sitatet, se Linneberg 2001:145.

⁶ Almindelig borgerlig Straffelov, 22de Kapitel, § 234. *Norsk Lovtidende*, 2den Afdeling, Kristiania 1902.

⁷ De castbergske barnelovene er analysert i Bjarne Markussen: *Retthistorier. Foreldre og barn i litteratur, film og lovgivning*, Oslo 2008, kap 5.

⁸ Se note 1.

⁹ Stephen E. Toulmin, *The Uses of Argument*. Updated Edition, Cambridge 2008. Ifølge forordet til 2002-utgaven var boka verken ment å være en teori om eller en modell for argumentasjon. Toulmin skriver på s vii: "my aim was strictly philosophical: to criticize the assumption, made by most Anglo-American academic philosophers, that any significant argument can be put in formal terms: [...] my concern was with twentieth-century epistemology." Mens mange filosofer reagerte negativt på boka, fant den gjenklang hos kommunikasjonsforskerne, som begynte å sette "Toulmins argumentasjonsmodell" i omløp.

¹⁰ Hamsun er forøvrig ikke den eneste som snakket nedsettende om andre menneskers verd. Debatten vrirler av uttrykk som "Oldinger", "Vanføre", "Åndssvake", "Bundfald", "Umenneske", "utskud", "syke og mindreværdige".

¹¹ Hamsuns gjenbruk av debattsitater er dokumentert i kap 11 i Giljes hovedoppgave.

¹² Lov angaaende Forbrydelser, Fjortende Capitel, § 15: "Qvindesperson, som enten under Fødselen eller inden et Døgn derefter ombringer sit uægte barn, eller som, for at det kan omkomme, unnlader, imedens hun er frugtsommelig, eller siden at forskaffe sig eller benytte de Midler, der ere fornødne for under Fødselen eller strax efter at bevare Barnets Liv, og ved saadant Forhold bevirker dets Død, ansees med Strafarbeide i anden eller første Grad, men med Livsstraf, hvis hun forhen for saadan Forbrydelse er dømt til Strafarbeide i første Grad." (*Storthings Forhandlinger i Aaret 1842*, Christiania 1844.)

¹³ Britt Andersen skriver i *Ubehaget ved det moderne* at fru Heyerdahls rettstale blir "sensurert av Geissler, som stønner høyt hver gang fru Heyerdahl snakker" (2011:13). Det er ikke riktig. Han gir ikke lyd fra seg under hennes tale. Det er i hans interesse at Barbro blir frikjent, slik at også Aksel slipper tiltale. Derimot høres "et svakt Murr" fra lagmannen når hun sier at under de rådende samfunnsforholdene "bør en ugift Mor være straffri for endog at dræpe sit Barn" (II,:122).

¹⁴ Dette er vel dokumentert i Kolloens biografi *Hamsun. Svermeren*, Oslo 2003.